

Critică și argumentație în poezie în discursul totalitar

Drd.Doina Marcu Matei
Universitatea „Dunarea de Jos” din Galați

Abstract: *The year 1953 marked the end of Stalin's era, but the damage had been done. Once set in motion, the great mechanism could not be stopped. Romanian literature remains subservient to socio-political orders. Poetry manages an attack on its own nature and changes into the nuanced eco of the totalitarian discourse, with the appearance of spontaneous metaphore. Poets orderly enlist into units of word labourers, and the argumentations of the realist-socialist critique engage in full-scale crusades, led in the name of a declared and never conquered happiness.*

Key words: *mechanism, subservient, argumentation, crusade.*

În zi de 1 Mai, Ziua Muncii, apare în *Contemporanul* nr. 18(343) o retrospectivă a poeziei românești în cinci ani ai republicii. Mihai Beniuc e ferm convins că puterea comuniștilor va dăinui sute de ani și când nepoții vor citi poeziile tipărite în anul de grație 1952 nu vor putea să nu simtă freamătul ardent al „timpului oamenilor muncii”. Poezia cu tendință nu vorbește doar celor aleși. Dan Deșliu are o voce „patetică”, Maria Banuș o „simplitate” învecinată „cântecului popular”, se simt „combativități” la Eugen Jebeleanu, „suplețea de izvor” la Veronicăi Porumbacu, - și „precizia” lui Mihai Dragomir. Culegerea de poeme are – în viziunea lui Mihai Beniuc – și numeroase lipsuri, în primul rând oglindirea trăsăturilor esențiale ale vieții. Până la urmă recunoaște că „poezia e prea gravă... prea încruntată... pentru că lipsea... poezia de dragoste” și abundau „clișeele”, șabloanele care aduc „plictiseală” scriitorilor. A. E. Baconki recunoaște în *Almanahul literar* [Cluj, nr. 5(42) mai 1953] că poeziile lui Eugen Frunză sunt „scurte și versificația este corectă și totuși mijloacele de expresie sunt sărace și, culmea, proza se poate transforma în poezie.”

Poezia transformată sau nu în proză are rolul ei hotărâtor în transformarea conștiințelor. „Poeții noștri au înfățișat în versuri de o mare putere demascatoare atrocitățile comise de imperialiști, arătând cât de antiumane sunt faptele lor” – scrie același Mihai Beniuc în articolul „Primăvara poeziei noastre” – *Contemporanul*, 1 Mai 1953, nr. 18(376). Poezia „cernută, curățată de multe lucruri de prisos” este lipsită de entuziasmul iubirii. Ei, aici e aici! Și cerberul Beniuc are curajul... revoluționar să descopere „cum le scapă poeților noștri trăsături esențiale din viață...”, să ne întrebăm ce vor spune cititorii noștri citind versurile noastre peste veacuri, în legătură cu dragostea? N-o să creadă în nici un caz că pe vremea noastră s-a stins iubirea... De fapt acest lucru îl spun și oamenii muncii azi: « Noi ne iubim. De ce nu scrieți despre asta? » Și-l mai frământă o problemă pe vajnicul Beniuc: „De ce or fi răs așa de puțin poeții prin 1950?” – așa vor spune cititorii, bineînțeles, tot peste veacuri, așa cât era programat comunismul să reziste – și ca să fie în ton cu discursul epocii, Beniuc caracteriza poezia – atenție! – ca pe „o femeie ce-și așteaptă mâniaoasă bărbatul care întârzie și a uitat să-i spună dacă are sau nu vreo ședință (de partid?) în seara respectivă.” Apoteotic am putea zice dacă nu am aluneca în grotesc și penibil. Dar la momentul când apăreau aceste cuvinte – în *Contemporanul* mai sus amintit – efectul scontat s-a simțit imediat. Disciplinați, poeții au schimbat macazul și au început să scrie poezii de dragoste și poezii vesele. Așa cerea partidul și îndemnurile sale trebuiau îndeplinite exemplar.

Eugen Frunză scrie: „Mult mi-e drag și drag mi-o fi/ Omul - flacăra pe creste/ Dârz și simplu, zi de zi/ Făurar al țării-aceste.” (una din cele treisprezece poezii, - să fie! – a câte două stofe fiecare), în *Viața românească* nr.3 din 1953. Capabil de iubire, e capabil, în egală măsură, de ură, dar nu oricare, ci exemplară: „urăsc pe cel ce-așteaptă/ Socialismul mura-n gură/ Lung la vorbă, scurt la faptă/ Chiulangiul secătură.” (idem). Si-„de fericit ce este”, Eugen Frunză scrie „Cântece de iubire” – publicate în *Contemporanul* cu nr. 14(339) din 3 aprilie 1953. Dar versurile de iubire „îmbracă al patimei pământ”, și aproape își interoghează iubita: „Simți tu în inima ta, oare/ Dorința zborului ne-nfrânt/ Spre socialism, spre mai curând/ Ca spre-o grădină-mbătătoare?”, și o avertizează deopotrivă: „Tu dragă nu mi-ai fi nicicând/ De n-ai iubi acest

pământ!” Ba chiar îi lasă un îndemn pentru vremuri mai puțin fericite: „De va fi vreodată/ Despărțiți în calea grea/ Steagul luptei, ne-nfrică/ Să-l urmezi, iubita mea.”

A.E. Baconsky sesizează lipsa unei „idei poetice” și-l atacă dur pe Eugen Frunză: „Ceea ce trebuie să i se impute însă poetului Frunză este faptul că [a folosit] prozaisme și lucruri comune. Autorul crede însă uneori că proza poate fi transformată în poezie...” Lipsa unei bogății de idei... „generează șabloane și clișee, mutilează semantica... ce au efect nefast pentru că bagatelizează adevărate izvoare ale poeziei noastre... nu pot transmite cititorului marea poezie.” Și ca să fie mai convingător, Baconsky se întoarce la argumentul de nezdruccinat: „Tovarășul Malencov în raportul său de la cel de-al XIX-lea Congres al P.C.U.S. spunea: « în literatură și artă apar încă multe lucrări mediocre care denaturează realitatea sovietică »” - adică și pe cea românească a anului de grație 1953. (*Almanahul literar*, Cluj, mai 1953)

S. Damian e mult mai tranșant: „Critica presei noastre de partid a combătut înrâurirea concepției burgheze... poetul să slăvească (...) eroismul constructorilor socialismului, să-și manifeste indignarea și ura în fața mârșăviei dușmanului, să scrie cu pasiune despre dragoste sau prietenie... Cum de s-a ivit o asemenea atitudine contemplativă, atât de puțin compatibilă cu menirea poetului militat, curajos?” Și pentru un ultim argument îi înaintează în front pe cititorii vigilenți: „Fiți mai personali în creație! Acesta este îndemnul cititorilor către tovarășii lor poeziei...” [*Contemporanul*, nr.28(353) din 10 iulie 1953].

Mihai Gafița își îndreaptă privirea către *Almanahul literar* amintind că... „în paginile publicației clujene a apărut un bogat mărăciniș intimist”, mărăciniș datorat „câtorva poeți în căutare de originalitate cu orice preț, convinși că... (tu, scriitorul).... cu cât te depărtezi de pământ, cu atât faci artă mai bună.” Criticul era supărat că poemul „Bălcescu” – de Eugen Jebeleanu nu fusese gratulat de anumite publicații. M. Dragomir polemizează cu Baconsky acuzându-l de alunecarea în „platitudini” și „tendințe evazioniste”. [*Contemporanul*, din 11 septembrie 1953, nr. 37(362)]. La interval apare și Lucian Raicu în *Viața românească* nr. 9 din septembrie 1953, care înfierează exemplele de „deturnare a spiritului de partid, prin însușirea proletcultistă a unor lozinci”, folosirea de clișee care „deformează și caricaturizează în mod vulgar o operă literară deosebit de valoroasă” – prin intervenția Liane Maxy asupra nuvelei *Desfășurarea* de Marin Preda.

Dar securea războiului este repede îngropată și toți se întorc la comanda socială – poezia de dragoste. Critica descoperă subit că poezii au o „sfială” în a prezenta stări personale firești. Lipsa emoției se simte, oricât ar fi de trucată în „scheme abstracte”. „Cu poezia de dragoste nu stăm prea bine”, declară teatral Dan Costa în *Almanahul literar* [nr.6(43), iunie 1953]. Dar evul prea înverșunat îi îndepărta pe oameni de acest sentiment. Deveniți mașini de execuție a unor imperative zilnice, oamenii își reprimă iubirea sau, dacă o declară, o leagă de eternul luptei revoluționare. Iubirea nu mai poate fi decât o „caldă strângere de mână ce ne-a unit în luptă zi de zi.” (*Iubire*, V. Nicorovici). Încercările Mariei Banuș, ale Veronicăi Porumbacu sau ale Ninei Cassian de a scrie versuri de dragoste sunt prompt taxate de lumea... misogină a bărbaților-critici. Poemele de dragoste sunt fie obosit intimiste (la Maria Banuș), fie de „un răsfaț formalist insuportabil” (la Nina Cassian), fie „șterse și cuminiți” (la Veronica Porumbacu). Petre Dragoș, cavalier, sare în apărarea tovarășelor poete – în *Contemporanul* 29(364) din 25 septembrie 1953: „Cronica lui Dan Costa este un articol de jignitoare persiflare, nejust (...) scris de pe poziții de fapt cosmopolite (...) mlădițele noului răsărite pe tărâmul [literaturii] trebuie ajutate să crească (...). Vrând să-și camufleze adevărata poziție... autorul și-a confecționat un întreg păienjeniș stilistic, presărat la tot pasul cu expresii și citate menite să-l impresioneze pe cititor prin « erudiție și competentă » (...)” Și pentru că intuia că războiul critic purtat în paralel în paginile *Contemporanului*, *Vieții românești* sau *Almanahului literar* de Cluj nu se vor opri, Petre Dragoș apelează la instanța supremă – Uniunea Scriitorilor, forul superior al editorialului de Cluj, care să „pună capăt” limbajului vehement și necivilizat care încearcă să-și facă loc în unele din articolele de critică literară.

La distanță de două luni de părerile prezentate de Petre Dragoș în *Contemporanul*, la 27 decembrie 1953, scriitorul curtat asiduu de sistemul comunist, Petre Dumitriu, face un recital pe măsură, dar de data aceasta în paginile *Scânteii* [1]. După ce analizează pe toate părțile intențiile

poetice ale lui Mihai Dragomir – cu poemul *Războiul și Studenta* de Aurora Cornu, Petru Dumitriu nu se poate stăpâni în a adresa cititorilor întrebări retorice:

„Reprezintă ceva nou, o contribuție, o împlinire a ansamblului poeziei și literaturii noastre? În ce măsură înseamnă aceste poeme, pentru cititor, o îmbunătățire a cunoașterii sale despre viață, despre om, despre societate? În ce măsură îl înalță ele din punct de vedere etic, în ce măsură îl înnobilează și-i înfrumusețează sufletul și îi oferă un model de imitare în viața sa proprie? Iată întrebări la care trebuie să răspundă literatura noastră astăzi.”

Bineînțeles, găsește imediat și lipsuri:

„În zadar vom căuta eroii ce pot sluji de model, eroii de o mare înălțime morală, oricât de simpli a fi ei. Eroii din poemul lui Mihai Dragomir sunt pasivi, nu sunt eroi, ci personaje, și acestea, episodice.”

Vinovați la îndemână mai sunt și compozitorii ce nu reușesc să compună o muzică pe versuri ca ale poetei Aurora Cornu, pline de o „prospețime tinerească”:

„Compozitorii noștri... nu aleg totdeauna drumul cel bun. De ce nu compun mai des tovarășii noștri compozitori muzică pe poezii de Eminescu, sau alt poet clasic? Cât despre contemporani, de ce n-au luat poezii de Beniuc, Maria Banuș și atâția poeți lirici?... Poemul Aurei Cornu și multe alte creații recente au mai multe părți din care din care se pot face lied-uri. Astfel, muzica ar ajuta să pătrundă și mai mult în mase unele interesante realizări ale poeziei noastre din ultima vreme, pline de sinceritate, de ideile și sentimentele poporului nostru și ale vremii noastre (...).”

Tot în decembrie 1953 și tot despre poezia Aurei Cornu va vorbi și George Munteanu, dar mai puțin entuziasmat [2]. Cronica literară a lui George Munteanu recunoaște că s-a vorbit cu „insistență” despre „penuria” din poezia contemporană a momentului – poezia de dragoste. Poemul *Studenta* [3] îi apare din capul locului a fi mai mult decât o simplă încercare ori o promisiune îndoielnică... :

„e valoros în primul rând prin sinceritatea, prin adevărul sentimentelor ce comunică. Prin aceasta se deosebește de exercițiile rituale ce se pretind poezie de dragoste... de o sinceritate și un omenesc cuceritor, momente de acest fel reliefează convingător elanul și puritatea ce caracterizează tineretul nostru astăzi...”

Se simte poza cât de acolo însă în versuri pline de platitudini:

„Da forța aceea a Partidului drag/Prin câte căi ne-am strecurat în noi/Sămânța-aceastei atitudini noi/Ce-o să însemne fața-acestui veac!”

Tinerii poeți intră în marele angrenaj al criticii. Totuși, anul 1953 aduce o pleiadă de tineri curajoși ce bat la porțile afirmării, cum ar fi: Alexandru Andrițoiu, Aurel Rău, Florin Mugur sau Ștefan Iureș. Nu ies din schemă nici poezii din vechea gardă: Maria Banuș (cu volumul de versuri *Versuri alese*), Nina Cassian (*Tinerețe*), Eugen Jebeleanu (*Cântecele pădurii tinere*), Mihai Beniuc (*Pe aici nu se trece!*). Cerberii din critica momentului se reped să disece operele cu simț de răspundere. Pe lângă formulele de complezență „poeți în formare”, „abordarea tematicii noi”, surprind cele de o virulență aproape suspectă. Dumitru Mincu cataloghează, spre exemplu - „cenușii” o parte din poeziile lui Aurel Rău, pe când Sorin Arghir le găsește ca fiind „cele mai bune poezii ale poezilor scrise în ultimii ani” și chiar poartă o polemică virulentă cu tovarășul său de breaslă. Urmărind discursul lui D. Mincu [4] constatăm un ton acid cu accente inchizitoriale:

Se află în volum poezii ca „Nimeni nu va ști”, „Urarea mamelor din Grecia”, „Mesteacănul”... a căror lectură îl lasă indiferent pe cititor. Sărace în idei, aceste poezii sunt mediocre, lipsite de sentimente adânci... Ca și poeziile cenușii [enunțate deja], ciclul „Eliberarea Clujului” vădește influența unor rămășițe formaliste în creația poetului... [...] el credea că poate suplini absența ideilor și sentimentelor prin anumite virtuozități stilistice; aici pierde din vedere ideea centrală: țelul poeziei, înecând faptele esențiale în șuvoiul unor fapte lăturalnice.”

Lăturalnice sau nu, faptele incriminate îl stârnesc pe Sorin Arghir care are drept la replică [5] în articolul „Despre un volum de versuri și unele rețete literare”:

„D. Micu apreciază greșit unele poezii ale lui A. Rău atunci când vorbește cu dispreț despre «întâlnirile idilice cu o iubită ucisă de nemți» [6]. Este un dispreț nejustificat și condamnat [...].

Se pare că pe cronicar îl supără « duioasele aduceri aminte », sentimentele de tristețe sau de durere. Sunt oare nelalocul lor aceste sentimente în poezia realist-socialistă, atunci când, prin ele autorul transmite un mesaj de idei înaintate? [...]. Tendința scolastică, unită cu unele confuzii estetice, l-a condus pe critic la « rețete literare » [...] cronicarul socotește că diversitatea temelor este cel puțin un impediment pentru manifestarea particularităților artistice ale poetului. »

Secura războiului ridicată deja în lumea criticii literare este fluturată energic și de I. Mărgărit [7]. Motivul? Al. Andrițoiu îndrăznise cumva să folosească simboluri-cliseu din poeziile lui Mihai Beniuc, e adevărat, uzitate pe la anul de grație, 1938, într-un alt context socio-istoric: „Când, însă, în 1953, împrumutăm dimensiunea a treia a viziunii noastre asupra trecutului, folosind numai vechile simboluri generale (umbra lui Horia, cununa de flăcări a lui Doja, flăcările roșii călătoare, gorunul lui Iancu etc.), poezia capătă tonuri artificioase ori palid evocatoare (...). Al. Andrițoiu este un poet veritabil și atunci când versul lui desemnează în adâncime episoade diurne de viață (...).”

Faptul că Al. Andrițoiu „cultivă cu succes versul tumultuos, fără să se poticnească în exactitatea măsurilor de vers” nu-l împiedică pe critic să nu constate o gravă greșeală a poetului, care: „aduce aminte numai onomastic de prezența partidului, iar cuvântul și îndemnul permanent al acestuia este golit de sensul adânc, revoluționar. Partidul e prezent doar fiindcă i se pomenește numele, iar oamenii dialoghează cu un concept abstract și nu cu călăuzitorul viu al vârstei lor.” Până la urmă conflictul între generații se simte. Tinerii simt încă, adolescentin, nevoia să se revolte împotriva cenzurii. Libertatea de exprimare și războiul mediatic din tabăra criticilor aduc în limbajul unora un mesaj periculos, străbătut fie de disperare, fie de cinism. Ambele componente ale mixajului vor fi aspru sancționate, iar autorii puțin puși la colț, adică reduși la tăcere și la dispariție (pentru un timp) din paginile ziarelor. A.E. Baconsky a scris poemul *Rutină* cu aluzie clară la obositoare clișee. Cicerone Theodorescu scrie un amplu poem (30 de strofe) în care răspunde provocării venite din partea criticii, transformată într-o castă cu drept de viață și de moarte asupra bieților trudituri ai literelor: „Nu sta cu fruntea abătută/Știu, calde critici juste, deci/Și-acelea mult mai mult ajută.../Nu-s juste criticile reci/Tu-mi spui că unora, săracii/Li-i vorba rece ca securea/Așa vor, retezând copacii/Să vadă în sfârșit, pădurea?...//Ei scriu rețete păsărește/C-o mutră doctă și funebră/Când opera dacă-ți trăiește/Tu faci, scriind-o, ca de febră.”

Se întâmplă un lucru de necrezut: critica devenea criticată de poeți: „În papură să caute noduri/Devine-o specialitate”, pentru că „Adună criticii, lumina/Și-aripa și-o agită-n zbor,/Dar cum albinele-au regină/Și muștele-au regina lor.// (...). Sunt și destui ce tac din gură:/ Prudenți, te-așteaptă ca să mori/Mari dascăli plini de-învățătură/Mici repetenți ca scriitori! (...). Poemul nu rămâne fără ecou. Sare în ajutor Ion Horea: „Această poezie fixează atitudinea critică a autorului față de unele laturi negative ale criticii noastre actuale, subliniind în același timp, în imagini convingătoare, necesitatea unei îndrumări ideologice și artistice principale...” [8]

Discursul critic al lui George Călinescu se evidențiază prin singularitatea opiniilor, precizia observațiilor, fără exercițiul obedienței asumate [9]. Astfel, comentând poezia lui Mihai Beniuc, nu poate să nu observe că obsesia poetului este „sarcina socială” încă înainte de 1944. În acel moment avea senzația de a fi singur împotriva tuturor și de a „vorbi în pustiu”: „Străbat singur pădurea/O vijelie grea/A prăbușit un uriaș stejar în calea mea.” Dar odată schimbat rolul trudei sale, o alta se ivește, aceea de a sta de pază la construcția nestrămutată a socialismului: „În poezia de astăzi a lui M. Beniuc apar trăsături noi, caracteristice unui poet socialist « Arta poetică » în care poetul cântă tot ce « e dat omului să placă », « tot ce-ți face traiul mai frumos » e o proclamație a bucuriilor omului, a luminozității sentimentelor în salutarea specifică a omului orânduiri noastre.”

Despre Eugen Frunză, poetul adulat al noii orânduiri, va scrie după ce va face un scurt rechizitoriu despre „tipicul” poetic: „A tipiza deci în poezie înseamnă a exprima generalizând acele sentimente trăite de tine care sunt în același timp expresia sufletului poporului, inteligibile tuturor, fugind de insolit, a le exprima însă individualizându-le, metaforizându-le, conferindu-le timpul tău personal... Poezia tov. Frunză se caracterizează printr-o franchețe și aș zice printr-o frăgezime a sentimentului... dă o dezvoltare prolixă poeziilor, înclinând către poemul fluviu.” Sancționează

procedeele prosopoetice, dar ca să facă plăcere oamenilor „de sus”, concluzionează sec: „*Dar toate aceste șovăiri vor dispărea pe măsura creșterii experienței artistice a poetului.*”

Tematica poeziei din primii ani ai republicii este tributară;

- 1) apărării cuceririlor revoluționare – comunismului;
- 2) apărării păcii atât de greu câștigate prin război;
- 3) muncii pentru îndeplinirea planului cincinal, în ogoarele țării, în combinate, pe diguri de hidrocentrale.

Peste toate se suprapune oda supremă pentru vajnicul partid și lauda măritului Stalin, omniprezent în toate aspectele vieții. De fapt, ochiul său neadormit veghează parcă dintr-un plan superior, în trasee supradimensionate, peste toată truda micilor furnici-oamenii ce construiesc socialismul:

„*Stalin e cu noi. Partidu-i far/Socialismul uite-l la hotar//... Uite-mă-s în prag de cincinal/Ce mai chiot trag de pe canal/Combinat, hidrocentrale...Vis.../Nici să crezi că-s fapte toate. Și-s.../*[10]

Distihurile pline de entuziasm abundă în exclamații și interogații adresate unui cititor avizat: „*-Hai noroc! Dar ce mai vrei acum?/N-ai în față drum deschis? La drum!//Vrei să mergem împreună? Hai!/Îndărăt nicicând să nu mai dai/*[11]

Nicolae Labiș intră și el în jocul distihurilor avântate și scrie în luna următoare poemul „*Fii dârz și luptă Nicolae!*”[12]. Preocupările adolescentine sunt închinat muncii de aprofundare a cunoștințelor, în școală. Retorica e dinamică și scriitura fluidă și numele lui Stalin scris cu majuscule: „*- Te văd scriind la fizică-n odaie/Este un elev fruntaș, măi Nicolae/Spre muncă și știință avântat;/Doar ai carnet de U.T.M.-ist înflăcărat (...)/Partidul muncii te-a crescut; și bine-i/Că nu-n zadar sorbi sclipetul luminii//Din Kremlin, STALIN vede stăruința/Și-ți spune: « - E-aproape biruința! »”*”

Dumnezeul lumii comuniste e dumnezeul muncii... „*Si iata-l in tinuta de lucru pe poet scriind forma versului sentinta- Pe veci legati de glie si de vatra, In sufletul de bucurie plin Si-o inima numita Romania. Citite astazi,asemenea texte ne uimesc prin viteza cu care autorii lor intuiesc simbolurile si situatiile poetice favorabile, gaesesc tonul si gesticulatia adecvata... Se rascumpara, astfel, ceva din nimicnicia faptei...*”[13].

Note:

- [1] Articolul *Despre două poeme*, *Scânteia* nr. 2856
- [2] „*Sinceritatea și poză în lirică*” în *Almanahul literar*, Cluj nr. 12/49
- [3] Apărut în *Viața românească*, nr. 10, 1953
- [4] *Contemporanul*, nr. 17(342) din 24 aprilie 1953
- [5] *Viața românească*, nr. 7 din iulie 1953
- [6] Poezia „*Amintire*”
- [7] În *Iașul Nou*, nr. 3-4 din decembrie 1953
- [8] *Viața românească*, nr. 10, octombrie 1953
- [9] „*Discuții și analize literare*” în *Contemporanul*, nr. 39(364), 25 septembrie 1953 și nr.18(343) din 1 mai 1953
- [10] Țațomir, N. – 3 Decembrie, poezie scrisă în ziarul *Iașul Nou*, nr. 7, noiembrie 1950
- [11] *Idem*
- [12] *Iașul nou*, nr. 5-6-octombrie-1951.
- [13] Negrici, E., *Literatura romana sub comunism—Poezia*, Editura Fundatiei PRO, Bucuresti, 2003, pag. 70.

Bibliografie

- Betea, L., *Lucrețiu Pătrășcanu – Moartea unui lider comunist*, Editura Humanitas, București, 2001;
- Cernat, P. și colaboratorii, *Explorări în comunismul românesc*, vol. I, II, III, Editura Polirom, Iași, 2008;
- Cesereanu, R., *Comunism și represiune în România. Istoria tematică a unui fraticid natural* (Colecția Plural M), Editura Polirom, Iași, 2006;
- Chișu, L., Hanganu, L., *Literatura în epoca totalitarismului. Perioada 1945-1965 în cultura română*, Editura Printech, București, 2008;
- Frunză, V., *Istoria stalinismului în România*, Editura Humanitas, București, 1990;
- Golu, M., *Dimensiunea psihologică a Totalitarismului. Cazul regimului comunist*, în *Arhivele Totalitarismului* (nr. 2-3/1998);

- Neculau, A., *Viața cotidiană în comunism*, Editura Polirom, Iași, 2004;
- Tismăneanu, V., *Mizeria utopiei. Criza ideologiei marxiste în Europa Răsăriteană*, Editura Polirom, Iași, 1997;
- Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, Editura Polirom, Iași, 2005; *Noaptea totalitară. Crepusculul ideologiilor radicale în Europa de Est*, Editura Athena, București, 1995;
- Thom, F., *Sfârșiturile comunismului*, Polirom, Iași, 1996;
- *** *Arhivele securității – C.N.S.A.S.*, Editura ProHistoria, București, 2002;
- *** *Comunismul în imagini*– colecție ilustrată;
- *** *Înfruntând vestul – P.C.R., România lui Dej și politica americană – fapte, idei, documente (FID)*, Editura Vremea, București, 2006;
- *** *Nicu Steinhardt în dosarele securității 1959 – 1989*, (Biblioteca de Istorie) Editura Nemira, București, 2005
- ***Colecția *Almanahul literar*, 1949-1953
- ***Colecția *Contemporanul*, 1949 – 1959
- ***Colecția *Dreptatea*, 1944-1948
- ***Colecția *Flacăra*, 1950-1954
- ***Colecția *Gazeta literară*, 1956
- ***Colecția *Iașul Nou*, 1950-1953
- ***Colecția *Limba română*, 1952
- ***Colecția *Luceafărul*, 1962
- ***Colecția *Magazin istoric*, 1990 – 2008
- ***Colecția *Scânteia*, 1948 – 1961
- ***Colecția *Viața Românească*, 1949 – 1958